

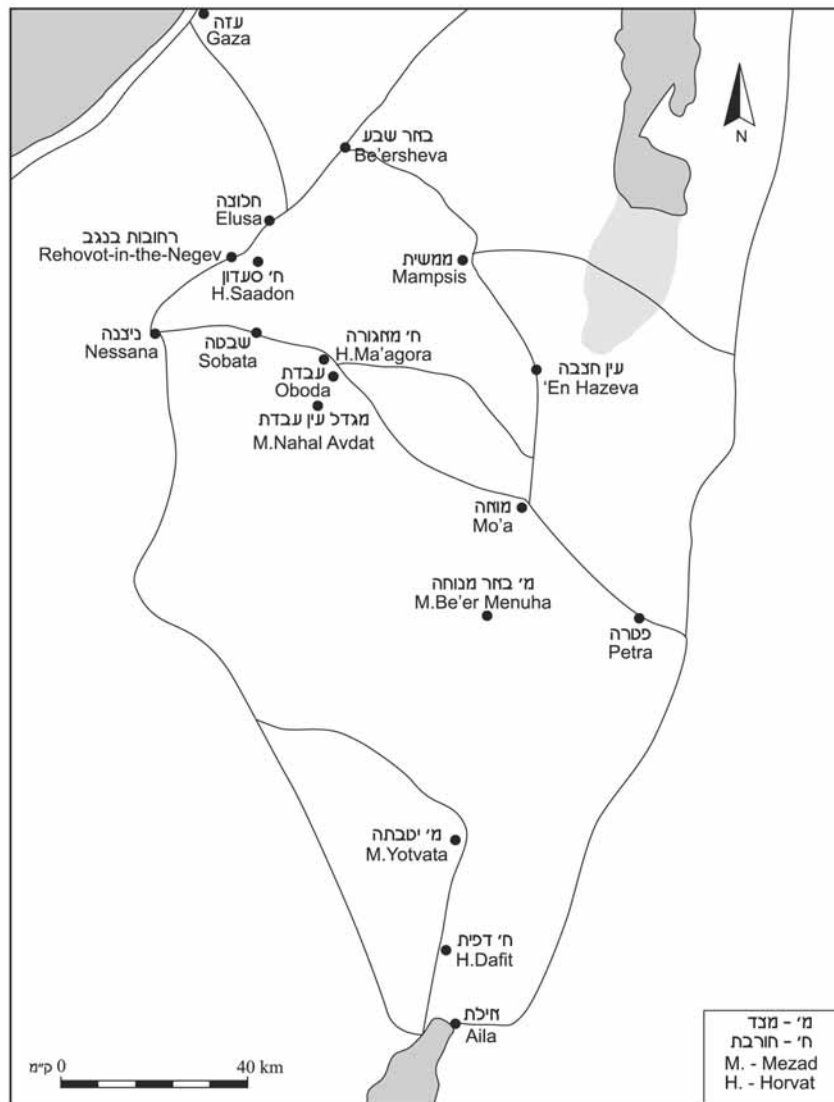
על אודות הנבטים

רנטה רוזנטל-הגינבוטום

רקע הסטורי

מי היו הנבטים? קל יותר להגדיר מי הם לא היו: הם לבטח לא היו ישות אתנית, אומה, או מדינה על-פי התפיסה של המאה הי"ט. הנבטים הגדירו את עצמם על-פי שייכות שבטית ומשפחתית. הייתה להם תחושה עזה של חופש אישי והם ראו את עצמם חברה של ערבים חופשיים שמלפם הוא ראשון בין שווים. מלך הנבטים שלט בעיר פטרה בדומה לשליט הלניסטי, אך בה בעת הוא נשאר השייח' של השבט. ואכן רוב האנשים שחיו בממלכתו לא היו נבטים. לעומת זאת, כתובות נבטיות נתגלו בשטחים שמעולם לא היו חלק מן הממלכה, ותוארכו לפרק זמן שבו כבר לא הייתה קיימת.

סופרים קדומים לא הבינו – בחלקו או במלואו – את השייכו הפוליטי, החברתי והכלכלי של החברה הנבטית. הידיעות הראשונות על הנבטים בהיסטוריוגרפיה מצויות בחיבורו של

איור 2: אתרים נבטיים בתקופה הרומית הקדומה ובתקופה הרומית המאוחרת
Fig. 2: Nabatean sites of the Early and Late Roman periods

ההיסטוריון היווני דיודורוס מסיציליה, שחי במאה הא' לפסה"נ. דבריו על הנבטים מסתמכים על חיבוריהם של סופרים שקדמו לו ובייחוד על חיבורו של היירונימוס מקרדיה. דיודורוס מספר: "ארץ זו, ערביה, שוכנת בין סוריה לבין מצרים והיא מחולקת בין עמים רבים בעלי מאפיינים שונים. החבלים המזרחיים של ארץ זו מיושבים עתה ערבים הנושאים את השם נבטים. הם שוכנים בחבל ארץ שחלקו מדבר וחלקו חסר מים, אף כי חלק קטן ממנו פורה" (הספרייה ההיסטורית, ב, 48, 1-2). על אורחות חייהם מסופר אצל דיודורוס: "הם אוהבי חירות בצורה יוצאת דופן" (שם, יט, 94, 1). "ולפיכך, שומרים הערבים, שקשה לגבור עליהם במלחמה, את חירותם. זאת ועוד, הם מעולם לא הסכימו לקבל עליהם את עולו של שליט מארץ אחרת וכך הם ממשיכים לשמור על חירותם. לכן לא עלה בידי האשורים הקדמונים ואף לא בידי המלכים של המדים והפרסים לשעבד אותם" (שם, ב, 48, 4). עיסוקיהם הכלכליים של הנבטים מתוארים אצל דיודורוס כך: "יש מהם המגדלים גמלים והאחרים מגדלים כבשים, שאותם הם רועים במדבר. יש שבטים ערביים רבים הרועים במדבר, אולם הנבטים עולים על האחרים בעושרם, אף שאין מספרם עולה על עשרת אלפים נפש; מפני שרבים מהם רגילים להוליך אל חוף הים לבונה ומור וכן תבלינים יקרי ערך, שאותם הם מביאים בשיירות מהארץ המכונה ערב המבורכת" (שם, יט, 94, 4-5).

בהתחשב בהשפעה הרבה של הכלכלה הנבטית ותרבותה, המידע ההסטורי מן המאות הג' והב' לפסה"נ הוא זעום, וידוע רק שהמלך הנבטי הראשון היה תְּרִתָּה הראשון, המוזכר בספר מקבים ב (ה: 8-10) בזיקה לשנת 169 לפסה"נ, והוא מזוהה עם חרתת הנזכר בכתובת מחלוצה. משנת 120/110 לפסה"נ בערך עד שנת 106 לסה"נ, שנת הקמתה של הפרובינקיה ערביה, מוכרים ברצף שמותיהם ושנות שלטונם של מלכי הנבטים.

שינויים טריטוריאליים ומנהליים אירעו באזור בשלהי המאה הג' לסה"נ, בימי הקיסר דיוקלטיאנוס ושוב בתקופה הביזנטית. דרום עבר הירדן, כולל פטרה והנגב, נכלל בפרובינקיה פלסטינה טרטיה (=השלישית).

במאה הה' התפשטה הנצרות וכנסיות רבות הוקמו. ואולם על בסיס שמות נבטיים המתועדים בכתובות ובפפירוסים, נראה כי האוכלוסייה האוטוכטונית לא השתנתה בתקופה הביזנטית.

דרכי המסחר

שריפת קטורת הפכה באלף הראשון לפסה"נ לחלק מחיי היומיום באגן הים התיכון. דרישת הצרכנים ללבונה, ששימשה לטקסים ולפעולות רפואיות, גדלה במהירות והמחירים הרקיעו שחקים. השרף הריחני נשאב מעצי ה- *Boswellia carterii*, אשר גדלו בדרום ערב (דופור וחצרמות) ובסומליה. משם הוסע השרף באניות לנמל קנה ולאחר מכן בשיירות גמלים צפונה-מערבה לחוף הים התיכון ומעבר לו. בזמן הנבטים שימש המרכז המנהלי שלהם והשטח המקודש בפטרה כמקום לטעינה חוזרת, וממנה חצתה דרך אחת את הנגב לנמל עזה, ונתיב אחר הוביל דרך דמשק למסופוטמיה במזרח ולפניקיה במערב. עזה התפתחה לעיר משגשגת, וכבר במאה הג' לפסה"נ ציין הפקיד המצרי זנון שביקר בה, שהוא פגש את הקצין שהיה ממונה על סחר הבשמים. הלבונה הייתה המצרף העיקרי, אבל חומרי ניחוח ותבלינים אחרים נסחרו אף הם. באפרסמון הערבי השתמשו בעיקר בהכנות לריפוי וכתוספת לקטורת; מור היה מרכיב בבשמים במוצרי קוסמטיקה ובתרופות וחיוני לחניטה, ולודן שימש לבשמים. רבה הייתה הדרישה לתבלינים מהמזרח הרחוק, כגון פלפל, קינמון, קידה, קרדמין וזנגביל. אינדיגו, הצבע הכחול הכהה, הופק מצמחים מסוג ה- *Indigofera* ומכיוון שצבע זה נמצא על אריגים באתרים נבטיים נראה שהנבטים ייבאו אותו (ראו שמיר בקטלוג זה). מצרכים אלה הובאו באניות מהודו ומהמזרח הרחוק לנמלי דרום ערב ונשלחו ביבשה על-ידי הנבטים, אשר שימשו מתווכים, לחופי הים התיכון. קרן אפריקה, מפרץ עדן ומיצר באב אל-מנדב היו בשלטון ממלכת שבא, אחת מארבע המדינות של ערביה, אשר הופיעו במאה הח' לפסה"נ לאורך דרך המסחר מצפון לדרום, שעברה

במקביל לים האדום לאורך 200 ק"מ. זו הייתה הדרך העיקרית שנודעה בשם 'דרך הבשמים והקטורת', אף שהיוותה רק חלק ממערכת דרכים נרחבת שחיברה את המזרח לים התיכון. מקנה – דרך ואדי חצרמות ושבואה, בירת ממלכת שבא – היה אפשר לחצות את חצי האי ערב ולהגיע לנמל גרהה שבמפרץ הפרסי.

בתקופה הפרסית השתלטו הנבטים על חלקו הצפוני של מדבר ערב, על הנגב ועל חצי האי סיני. סוחרים נבטים נסעו מערבה לאיים האגאיים (דלוס, קוס), הגיעו למפרץ נאפולי ויסדו קשרי מסחר עם הרומאים.

ההיסטוריון סטראבו (68 לפסה"נ-19 לסה"נ) ביקר במצרים בעת שאוגוסטוס שלח משלחת בפיקודו של המושל אליוס גאלוס ממצרים לערב ולאיתופיה (24 לפסה"נ). מטרת המשלחת הרומית הייתה ליטול בכוח חלק ברווחים הגדולים של המסחר, שמהם נהנו הערבים. המשלחת נכשלה והצבא הרומי סבל אבדות רבות ומספר לא ידוע של חיילים אבד במדבר של דרום ערב. הרומאים ראו בנבטים אחראים והאשימו אותם בהתנהגות בוגדנית. אף-על-פי-כן בישר האירוע שינוי בדרך הקטורת והבשמים לכיוון מצרים, כפי שמדווח סטראבו, המזכיר את התוואי העתיק דרך פטרה ואת התוואי החדש דרך חוף הים האדום לנילוס: "עכשיו המטענים של חומרי הניחוח מועברים מלאוקי קומי לפטרה ומשם לרינוקולורה הנמצאת בפניקיה ליד מצרים, ומשם לעמים אחרים, אך בעת הזו רובם נשלחים דרך הנילוס לאלכסנדריה והם מועברים בדרך היבשה מערב ומהודו במצרי הורמוס" (סטראבו, גיאוגרפיה, טז, 4, 24). באותה העת הבין יורד הים היווני היפאלוס את מחזור רוחות המונסון, וכך התאפשר להפליג ממצרים דרך הים האדום לדרום ערב והודו. אלה היו הנסיבות שאפשרו לרומאים להשתלט על התובלה והמסחר ולדחוק את רגלי הנבטים. שינוי תוואי המסחר גרם לבסוף לירידה בפריחה הכלכלית של הנבטים, וסלל את הדרך לסיפוחה של ממלכת הנבטים לאימפריה הרומית ולכינון הפרובינקיה ערביה בשנת 106 לסה"נ.

לוח כרונולוגי (לפי: Knauf 1997: 15)

312 לפסה"נ	פטרה ('הסלע') נזכרת במקורות יוניים.
169 לפסה"נ	חרתת א' נזכר בספר מקבים והוא מזוהה עם חרתת הנזכר בכתובת מחלוצה.
96-120/110 לפסה"נ	חרתת ב'
85-96 לפסה"נ	עבדת א'
84/85 לפסה"נ	רבאל א'
60/62-84 לפסה"נ	חרתת ג'
72-84 לפסה"נ	חרתת אוהב היוונים, מלך חילת סוריה
62 לפסה"נ	חרתת מרשה של רומא
60-62 לפסה"נ	עבדת ב' (?)
30-60 לפסה"נ	מליכוס א'
9-30 לפסה"נ	עבדת ג'
9 לפסה"נ-40 לסה"נ	חרתת ד'
9 לפסה"נ-16 לסה"נ	חולדו א'; מלכה
6-9 לפסה"נ	שילא, עוצר
40-16 לסה"נ	שקילת א'; מלכה
70-40 לסה"נ	מליכוס ב'
	שקילת ב', מלכה
106-70 לסה"נ	רבאל ב'
75-70 לסה"נ	שקילת ב', עוצרת
101-76 לסה"נ	גמילת ב', מלכה
106-102 לסה"נ	הגרו ב', מלכה
106 לסה"נ	מליכוס ג' (?)
106 לסה"נ	קץ ממלכת הנבטים וייסוד הפרובינקיה ערביה

איור 3 (עמוד 10): חצבה, מראה מן האוויר
Fig. 3 (page 10): Hazeva, aerial view